

Idrottsetikens ständiga balansgång

Idrottsetiska reflektioner i ett kvantitativt och kvalitativt perspektiv

Mikael Lindfelt

Docent i etik, TD, FL

Universitetslektor i systematisk teologi

vid Åbo Akademi

Publicerad på Internet, www.idrottsforum.org 2003-06-06.

Copyright © Mikael Lindfelt 2003. All rights reserved. Except for the quotation of short passages for the purposes of criticism and review, no part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior permission of the author.

1. Inledande distinktioner

Varje produkt som skall säljas eller i någon mening synliggöras bör ha ett slagkraftigt motto eller en tydlig logo. Ett välfungerande motto bör skapa en visuell eller innehållslig föreställning om produkten i fråga. Huruvida det på ett korrekt eller sakligt sätt beskriver produkten är en helt annan fråga. Den senare frågeställningen är i en mening helt underordnad frågan om de associationer som kan frammanas med ett slagkraftigt motto.

Människor som mer eller mindre aktivt följer med den moderna internationella idrottsrörelsens manifestationer har knappast kunnat undgå att lägga märke till två olika slags motto som kommit att präglade den moderna idrottsrörelsen. De olympiska spelen i Sydney anno 2000 framhöll klart och tydligt den olympiska rörelsens motto *citius - altius - fortius*, dvs. högre - längre - snabbare. De olympiska spelens huvudarena pryddes av minst 3 meter höga bokstäver samtidigt som TV-sändningarnas grafiska växlingar ständigt förkunnade det ideologiska budskapet - en ständig strävan till allt bättre idrottsliga prestationer.

Men det finns också ett annat motto som är minst lika känt i dessa sammanhang. Detta motto är inte så synliggjort i de stora idrottstävlingarna. Snarare skulle man kunna säga att dess naturliga kontext dels har kommit att bli de olika festivaler som också hör till en kulturyttrings självförståelse. Men dels har det fått en bestämd,

men något undanskymd roll inom idrottsfostran. Detta motto går nästan tillbaka till vår tideräknings början. Närmare bestämt handlar det om det ordspråk som tillskrivs den romerska tänkaren Juvenalis. Hans berömda paroll uttrycks med orden *Orandum est ut sit mens sana in corpore sano*. Skulle Juvenalis ha varit född i Stockholm eller Jönköping skulle han ungefär ha sagt låt oss önska oss en sund själ i en sund kropp.

Den finns en stor skillnad mellan dessa motton som är värd att uppmärksamma. Den förra präglar mycket av dagens elitidrott i och med att den utgår från ett *kvantitativt* synsätt. Det vi kan väga och mäta kan överföras till prestationer som lätt låter sig jämföras med varandra. En stor del av den moderna elitidrottens fascination består i att vi inom den idrottsliga verksamheten kan förenkla verkligheten till dylika mätbara entiteter och på ett enkelt sätt ställa prestationer mot varandra. Vi får alltid ett resultat.

Juvenalis motto om den sunda själen i en sund kropp är inte på samma sätt ett kvantifierbart motto. Det innehåller aspekter som varken kan mätas eller bedömas med kvantitativa kriterier. Vår förståelse av dess innebörd blir inte tydligare av att ställa oss frågor om hur mycket sundhet det bör finnas för att vi skall kunna tala om en sund själ eller en sund kropp. Däremot uttrycker motto ett etiskt ideal som i långa tider varit vägledande för hur vi förstår modern idrott - och samtidigt fungerat som en legitimering av idrott som ett, ur samhällsligt perspektiv, viktigt fenomen.

Låt mig ännu karaktärisera skillnaden i dessa motton genom en annan distinktion. Med en grov distinktion kan man säga att det inom idrottskulturen finns en reglerbar verklighet och oreglerbar verklighet. Den reglerbara verkligheten, den som uttrycks i det kvantitativa mottot, förefaller lättare att handskas med och därför satsas resurserna ofta på den. Detta gäller såväl idrottsvetenskaplig forskning med syftet att förbättra idrottsliga prestationer som kampen mot fusk och doping med syftet att trygga rättvisa och meningsfulla tävlingar.

Den oreglerbara verkligheten uppfattas ofta som mera diffus. I den finns historiska idealiseringar, attityder, förhållningssätt och föreställningar om sund idrott, vilket just uttrycks i mottot om den sunda själen i den sunda kroppen. Dessa fenomen är svårare att reglera. Redskapen är också trubbigare. Man måste förlita sig på attitydfostran och traditionsförmedling. Inga större forskningsresurser satsas på detta just emedan det förefaller så diffust. Det förefaller som om denna oreglerbara verklighet föreställs fungera utan desto vidare satsningar.

Den inbitne idealisten kan kanske tillåta sig ett önsketänkande, där dessa motton skulle uppväga varandra. Verkligheten har dock blivit en annan. Betraktar man den moderna idrottskulturen utifrån dess mest synliga gestaltningar kan man lugnt konstatera att det inte finns någon hållbar balans mellan de två nämnda mottona. Idrottskulturens utveckling mot en ökad professionalism och kommersialism är kanske det största skälet till att mottot *citius - altius - fortius* kommit att överglänsa tanken på en sund själ i en sund kropp.

Denna utveckling är i och för sig helt begriplig - trots att man kan vara av mycket olika åsikt om den är önskvärd. Den finns egentligen som en underliggande tendens i idrottens självförståelse. I denna artikel skall jag peka på några av de avgörande dragen som möjliggjort denna utveckling.

2. Idrott och moral - historiska exempel

Låt oss inleda med ett tämligen grovt historiskt perspektiv. I detta perspektiv har den moderna idrottskulturen sina rötter i den brittiska sportkulturen och i de gymnastikrörelser som har sin bakgrund i olika reformpedagogiska strömningar som växte sig starka i Europa mot slutet av 1700-talet. Centrala bakgrundsgestalter för dessa reformpedagogiska strömningar är bl.a. Baruch Spinozas tänkande samt Jean-Jaques Rousseaus resonemang i *Émile ou de l'éducation* (1762) och John Lockes tankar i *Some Thoughts Concerning Education* (1693). Båda dessa verk är inriktade på överklasspojars fostran till dugliga samhällsmedborgare. Det nya i dessa uppfostringspedagogiska skrifter är att tanken på fysisk fostran får sin givna plats. Till det nya bildningsidealet hör således också fysisk träning.

Dessa strömningar har sin bakgrund i renässanshumanismens mänsklighetsideal, men skall främst ses som ett utslag av den stora europeiska upplysningstraditionen. En av de centrala tankarna i upplysningsideologin är det rationella och praktiskt-funktionella människoidealet. För den allmänt uppmärksammade sociologen Norbert Elias är det t.ex. naturligt att beskriva denna tradition som en civilisationstradition där huvudintresset är riktat på tämjandet av det kroppsliga (Norbert Elias: "Uppkomsten av sporten som ett sociologiskt problem", i Elias & Dunning: *Från riddarspel till fotbollscup. Sport i sociologisk belysning*, 1986).

I de gymnastikrörelser som växte sig starka på 1800-talet framför allt i Tyskland och Sverige kom detta tämjande av kroppen att instuderas och utövas systematiskt. Den mer eller mindre självklara grundtanken var att en disciplinerad kropp uttrycker karaktärsstyrka. Det handlar om viljans kontroll av det kroppsliga. Tanken att det finns ett direkt samband mellan fysisk styrka och hälsa å ena sidan och moralisk dignitet å andra sidan är egentligen inte någon ny tanke. Den finns uttryckt redan hos de gamla grekerna, hos Platon, Aristoteles och i de stoiska dygdeidealen. Det nya är att man i den moderna idrottsrörelsens historiska bakgrund som något självklart tänker sig att man systematiskt kan forma en balans mellan det kroppsliga och det moraliska (Se härtill Peter McIntosh: *Fair Play. Ethics in Sport and Competition*, 1979, och David Carr: "What Moral Significance has Physical Education? A Question in Need of Disambiguation" i M.J. McNamee and S.J. Perry (ed.): *Ethics and Sport*, 1998) .

Detta kan enkelt uppmärksammas i den svenska gymnastikrörelsens, den s.k. lingianismens grundtankar. Dessa är klart inspirerade av Spinozas och Rousseaus tänkande. Karaktäristiskt för lingianismen var att alla kroppsliga övningar skulle vara ständigt upprepade, noggranna och vetenskapligt utstuderade rörelsemönster som följde kroppens naturliga funktionalitet. Man tänkte sig nämligen att gymnastikens nytta för hälsan och moralen måste kunna härledas ur människoorganismens inneboende naturlagar. Mottot om en sund själ i en sund kropp får därför en specifik innebörd som är förknippad med en föreställning att fysisk träning också är moralisk träning.

3. Idrottsrörelsens nyhumanistiska ideal

I den moderna olympiska rörelsens historiska bakgrund finns också liknande tankegångar. Den franska baronen Pierre de Coubertins stora bedrift var att samla det samtida spirande intresset för internationellt idrottsutbyte till en stor vision om att återuppliva de antika olympiska spelen i modern gestalt och ge dem ett konkret uttryck. Hans ansträngningar utmynnade i de första moderna olympiska spelen i Aten 1896.

Pierre de Coubertin var en tidstypisk nyhumanist med stor beundran för de antika grekiska idealen. Hans olympiska vision närdes av dessa ideal som också för honom kom att uttryckas med Juvenalis ord om den sunda själen i en sund kropp. Hans vision präglas av två centrala tankar. För det första skulle den nya internationella idrottsrörelsen vara ett led i att befrämja demokrati, fred och förbrödning mellan olika folkslag. För det andra skulle den olympiska rörelsen vara ett redskap för att söka sig tillbaka till grunden för hela den västerländska civilisationen och förverkliga de antika idealen.

Baron de Coubertin olympiska vision var direkt kosmopolitisk. Genom olympiska spel skulle inte endast enskilda individer utan hela mänskligheten än en gång kunna förverkliga det antika sundhets- och skönhetsidealet; det mänskliga i dess tillstånd av harmoni av styrka, skönhet och moralisk dignitet. För honom var det idrottsliga ett sätt för människan att förverkliga det självklara sambandet mellan fysisk och moralisk styrka.

Det antika sundhets- och skönhetsidealet var dock inte uttömt i och med tanken på ett samband mellan fysisk och moralisk styrka. Idealet präglades genomgående av en ambition att förstå människans strävan efter fysisk fulländning som ett uttryck för hennes självförståelse på liknande sätt som andra slags kulturyttringar. I visionen om det förverkligade sundhets- och skönhetsidealet skulle således också finnas en harmonisk balans mellan det fysiska och det sköna. Harmonin mellan idrottens fysiska prestationer och andra mänskliga kulturyttringar skulle uttrycka det som de Coubertin kallade eurytmi. Detta förverkligades genom att man i de olympiska tävlingarna fr.o.m. spelen i Stockholm 1912 även upptog tävlingar i musiska ämnen såsom diktkonst, måleri, skulptur, musik och arkitektur. Tävlingar i musiska ämnen hölls sista gången vid de olympiska spelen i London 1948. Det som finns kvar av denna tradition idag är de pompösa inledningsceremonierna i ett olympiskt spel samt en allmän rekommendation i den olympiska rörelsens stadga att de nationella olympiska kommittéerna i sina aktiviteter skall inkludera ett stöd för kultur och konst i den idrottsliga verksamheten (se här till t.ex. Henrik Sandblad: *Olympia och Valhalla. Idéhistoriska aspekter av den moderna idrottsrörelsens framväxt*, 1985).

Sammantaget kan man säga att för de Coubertin var det olympiska idealet mer eller mindre ett uttryck för hans religiösa känslor formulerade till en klassisk humanitetsreligion präglad av antikens människoideal.

4. Idrottens fostrande aspekter - ett ideal

Inledningsvis noterade jag att tanken på en sund själ i en sund kropp förpassats från en verklig förståelse av den moderna elitidrotten till festtalens domäner. Där finns det fortfarande utrymme för föreställningen om hur idrott och idrottsutövning kan vara ett sätt att förverkliga bestämda moraliska värden. Det finns emellertid ännu ett sammanhang där dessa idrottshistoriskt så centrala tankegångar kan vinna gehör. Jag tänker då på den betydelse idrottsutövning har i ett uppfostringspedagogiskt perspektiv. I detta perspektiv tänker man sig gärna att dagens elitidrottare som idoler och förebilder för världens idrottande ungdom har ett ansvar att leva upp till.

Den finska idrottsociologen Kalevi Heinilä menar för sin del att tanken på ett direkt samband mellan fysisk hälsa och moral fortsättningsvis noteras i den moderna idrottskulturen - låt vara att formuleringarna av de moraliska aspekterna numera utvidgats mot ett mera allmänt, holistiskt välbefinnande. Heinilä säger bl.a. följande:

Characteristic of Western sport for all ideals is also an increasing *belief* in a wider role of physical exercise in the *development of personality* as a whole. Physical exercise is believed to contribute positively not only to the development of body but also to the development of mind. (Kalevi Heinilä: *Values in Sport for all*. Published paper from World Congress on Sport for All in Tampere, June 3-7 1990, s. 12, Helsinki.)

Till en viss gräns tänker jag mig att Heiniläs slutsats håller sträck. Trots att de nyhumanistiskt formulerade idealen i de moderna, konkreta elitidrottssammanhangen rätt så långt ersatts av ett mera krasst men mycket starkt ekonomiskt konkurrensideal, lever de nyhumanistiska idealen vidare t.ex. i våra föreställningar om hur god idrott fungerar och hur en god idrottare bör vara utifrån ett specifikt moraliskt perspektiv. Vi har med andra ord fortfarande kvar bestämda föreställningar om hurdana *karaktärsdrag* en god idrottslig förebild bör uppvisa. Vi föreställer oss fortfarande att också modern idrottslig verksamhet på något sätt *genererar* vissa eftersträvade karaktärsdrag, förhållningssätt eller dygder hos dem som idrottar (Kalevi Heinilä: *Values in Sport for all*, 1990).

Denna föreställningsvärld uppfattas fortfarande som viktig. Åtminstone värnar den internationella idrottsrörelsen gärna om att modern elitidrott skall kunna utövas så att elitidrottarna kan uttrycka de karaktärsdrag som idrottskulturen i stort upprätthåller. Det må sedan handla om distinkta manliga dygder eller karaktärsdrag som mod, handlingskraft, offervilja, viljestyrka, uthållighet, plikttrogenhet, uppriktighet eller sådana antikt kvinnliga dygder som sinneslugn och självbehärskning i både seger och nederlag, dvs. ridderlighet. I annat fall skulle knappast de uppfostringspedagogiska aspekterna i barn- och ungdomsidrott tillmätas det värde som de facto ännu tillmäts idag.

Karaktäristiskt för situationen i Finland är nämligen den att idrottens fostrande aspekter ges mycket stort utrymme i diskussionen kring idrottens grundvärden. I den av Finlands olympiska kommitté auktoriserade boken om elitidrottsträning i Finland, Finsk

träningsskunnskap I (*Suomalainen valmennusoppi I*, 1988), lyfts idrottens fostrande aspekter explicit eller indirekt fram i alla de artiklar som behandlar idrottens grundvärden. En statistisk undersökning i mitten av 1980-talet visar också att nästan 90% av befolkningen i Finland uppfattar särskilt barn- och ungdomsidrott som något positivt. Samma undersökning visade också att c. 37% av barnen och ungdomarna i ålderskategorin 7-14 år är medlemmar i någon idrottsförening (Erkki Vasara: *Miljoonan suomalaisen liike*, i standardverket *Suomi uskoi urheiluun. Suomen urheilun ja liikunnan historia*, 1992, Helsinki.)

5. Den kvantifierbara nödvändigheten utifrån idrottens fenomenologiska struktur

Trots att man utifrån ett idrottshistoriskt perspektiv kan upptäcka hur centralt mottot om en sund själ i en sund kropp har varit i förståelsen av idrott, kan man knappast förneka att mottot *citius - altius - fortius* numera präglar det mesta inom modern elitidrott. Det som ställs i fokus är en ständigt accelererande prestationsoptimering och -fixering. Redan i början på 1970-talet varnade den redan nämnde idrottsociologen Kalevi Heinilä för att idrottens professionalisering för med sig nya betoningar som vinst till varje pris, rekordfokusering, krav på effektivitet, teknologiskt innovationsbehov och krav på yttre normauktoriteter.

Låt oss i det följande reflektera över denna utveckling och dess förutsättningar. Särskilt kommer jag att uppmärksamma den sistnämnda förändringen i Heiniläs lista, nämligen ett ökat krav på yttre normauktoriteter. Vi håller oss fortfarande till ett historiskt förklarande perspektiv, men går ner på en makronivå för att peka på ett karaktäristiskt uttryck för detta slag av utveckling.

Man kan fråga sig om utvecklingen mot en ökad prestationsfokusering är främjande för idrott som fenomen. På goda grundar kan man hävda att detta inte är fallet. Tvärtom kan man egentligen tala om den ökade prestationsfokuseringen som ett slags *överbetoning* av ett *möjligt* och *naturligt förhållningssätt* till idrott.

Med risk för förenkling eller generalisering kan man säga att idrottens utveckling såväl förr som idag avspeglar hela den omkringliggande samhällsliga utvecklingen. I en mening kan man säga att den moderna elitidrotten som en koncentrerad förenkling av livet avslöjar eller kanske hellre uttrycker de värderingar och värderingsförändringar som också kan noteras i samtidens förändringar. Den moderna idrottens utveckling tog ett stort steg framåt när man började fastställa likformiga *regler* för utövningen. Samhällsutvecklingen i mitten av 1800-talet medförde en allmän standardisering i människornas vardagsliv. Samtidigt blev det också brukligt att *kvantifiera* olika idrottsprestationer i längd-, vikt-, eller tidsmått och man började registrera rekord i olika idrottsgrenar.

Denna utveckling ger grunden för idrottens jämlikhetsideal. Detta ideal ger uttryck för att idrott *i sin utgångspunkt konstitueras* av att alla deltagare oberoende av bakgrund blir jämlika och kan på lika (yttre) villkor tävla enligt de fastställda reglerna

samt att tävlingarna avgörs utifrån de jämlika villkoren. Den grundläggande målsättningen är att alla deltagande parter så långt det är möjligt skall garanteras rättvisa möjligheter att konkurrera med sina idrottsliga prestationer.

Parallellt med strävan efter jämlikhet har tävlingsidrotten en annan väsentlig aspekt, nämligen själva tävlingsmomentet, vari jämlikhetsidealet kommer till uttryck. Förutom det självklara att syftet i en tävling är att utse en vinnare, finns det just i detta tävlingsmoment ett inbyggt idrottsligt ideal som kan uttryckas med att en deltagare alltid bör göra sitt *yttersta* för att *vinna* inom det givna jämlikhetsidealet. Låt oss kalla detta för idrottens tävlings- eller konkurrensideal.

I den idrottshistoriska legendbildningen förekommer en intressant beskrivning av detta tävlings- eller konkurrensideal. Den antika historikern Plutarkos berättar nämligen att Alexander den Store en gång skulle ha tävlat mot dåtidens främsta sprinter. Denne vågade emellertid inte besegra Alexander den Store utan höll tillbaka i slutspurten så att kungen fick vinna. Enligt legenden tog Alexander den Store så illa vid sig av detta att han aldrig mera ställde upp i en tävling.

Att på allvar delta i en idrottstävling handlar alltså om att försöka vinna. Att inte sträva efter detta är i en mening att förstöra själva villkoren för att tävla. Låt oss ta ett drastiskt och därmed tydligt exempel på detta. Låt oss tänka oss en fotbollsmatch där det ena laget går in för att hela tiden sparka bollen över sidlinjen. Det finns inga regler som kunde förhindra laget att göra det. I alltför flagranta situationer skulle enskilda spelare kanske varnas för att de spillar tid, men för övrigt skulle domaren inte kunna ingripa. Reglerna säger bara att spelet fortsätter med att motståndarlaget får ett inkast. En sådan match skulle högst troligt sluta 0 - 0. Det finns med andra ord inga regler som säger att laget *måste* försöka göra mål. En cyniker skulle måhända mena att spelsättet egentligen är ett effektivt sätt att förhindra motståndarlaget att vinna, vilket ju också är ett internt syfte i fotboll.

Problemet är då egentligen att alla regler som skall garantera rättvis fotboll *utgår från* att båda lagen *vill* spela fotboll och att både strävar efter att nå den interna målsättningen för verksamheten, nämligen att göra mål samtidigt som man försöker förhindra motståndarlaget att göra likadant. I denna mening förutsätter själva deltagandet i fotbollsmatchen att man vill försöka vinna. Här finns en klar parallell mellan idrott och lek. Den som deltar i verksamheten underordnar sig både de regler som definierar verksamheten och syftet i aktiviteten.

Av tradition har den kollektiva idrottskulturen alltså strävat till och värnat om jämlikhet i utgångspunkten och om disciplin ifråga om tävlingsmomentet. Det viktiga har varit att finna en balans mellan dessa så att man i tävlingsmomentet visar respekt för den idrottsliga jämlikheten. Med de nya betoningarna som elitidrottens ökade professionalisering fört med sig, har tendensen dock mer eller mindre genomgående varit att trycket på tävlingsmomentet ökat på jämlikhetsaspektens och rättvisans bekostnad. Denna naturliga strävan efter att följa andan i verksamheten som man gått in för att delta i har blivit det enda som räknas. Det tydligaste tecknet hittills på detta är den ökade dopingen och ökade ansträngningar för kontroll av doping.

När den moderna elitidrotten ständigt omges av en stor fokusering på vinnaren och rekorden, är det inte alls konstigt att elitidrottarna i sin strävan efter prestationsoptimering är beredda att gå hur långt som helst. Doping och framtida utsikter om genmanipulation i detta sammanhang är endast *medel* för att nå dit - och samtidigt naturliga uttryck för vår tidsanda. Den internationella olympiska rörelsens motto *citius - altius - fortius* har därför i vår tid fått en mycket prestationsinriktad fokusering.

6. Om försök att reglera det oreglerbara - exempel från fotbollens historia

Poängen blir klar. Modern elitidrott måste i sig innefatta ett bestämt slags tävlings- eller konkurrensideal för att verksamheten skall kunna förstås som en meningsfull verksamhet. Samtidigt öppnar just detta ideal för ett missbruk som på senare tid kommit att bli den största utmaningen som den synliga elitidrottskulturen har att kämpa mot. Kampen mot den alltmer ökade dopingen och den framtida kampen mot genmanipulation kan därför uppfattas som en kamp för de moraliska värden som man av tradition förknippat med idrottsutövning. I det perspektiv jag skisserat ovan handlar det dock inte endast om en kamp mot fusk eller oärlighet utan det är en kamp för att bevara den idrottsliga verksamheten som en meningsfull verksamhet. Det är en kamp mot det som hotar att förstöra själva förutsättningen för idrott som fenomen. Den kritiska frågan är emellertid om de metoder som finns att tillgå är skapade för att råda bot på själva det problem som är, vill jag hävda, av moralisk kvalitet. Det man har att ta till är skärpt kontroll, mer entydiga och heltäckande regler samt konsekventa straffåtgärder för de som förbryter sig mot de idrottsliga reglerna. För tydlighetens skull kan det vara skäl att understryka att det faktiskt - åtminstone för det mesta - handlar om att bryta mot idrottsliga regler och inte om kriminella handlingar. Det kan vara skäl att hålla proportionerna i sikte genom att uppmärksamma skillnaden mellan en elitidrottare som kanske av misstag fått i sig pseudo-efedrin genom hostmedicin och t.ex. en våldtäktsman.

Den kritiska fråga jag vill ta fasta på är det som är grunden för idrottens jämlikhetsideal och som därför helt naturligt är det uttryck som kampen mot dopingen måste få i detta sammanhang, nämligen formulerandet av regler. Närmare bestämt vill jag peka på den svårighet som finns i själva processen att formulera regler för att därigenom komma åt det moraliska problem som döljer sig i bakgrunden. Låt oss än en gång utgå från ett historiskt exempel.

Fotbollskulturen och dess utveckling följer naturligt nog samma slags utveckling som hela idrottskulturen genomgick under den andra halvan av 1800-talet. Som spel har fotboll spelats också tidigare, men den stora förändringen hänförde sig till att man i England kring år 1850 började sammanställa något så när enhetliga regelsamlingar för hur man spelar fotboll. Den stora milstolpen var år 1863 när det engelska fotbollsförbundet (FA) för första gången godkände officiella spelregler för

fotboll i England. Den utveckling som följde efter detta fastställande av officiella regler är nu fokus för mitt intresse.

Det första som är värt att notera är att det inte fanns någon utomstående eller extern instans som skulle uttolka reglerna och se till att de följdes i spelet. Man hade alltså inga domare. Spelarna skulle sinsemellan komma överens om regeltillämpningen samtidigt som de spelade. De var med andra ord med om att tolka och bedöma den egna verksamheten, vilket innebar att de själva bar ansvar för att spelet kunde genomföras på ett just och rättvist sätt för alla parter.

Det andra steget i utvecklingen var att spelet rätt snart började få så allvarliga dimensioner att det blev nödvändigt att få en tolkande instans i fråga om regeltillämpningen. Det interna ansvaret tycktes inte räcka till. Domarna kom med i spelet, men till en början så att de endast rådfrågades när det förekom oklara fall. Allvarligheten går vidare i samma proportion som det interna ansvaret för spelets jämlika förutsättningar minskar.

Följande steg blev naturligt nog att domarna så småningom blev en del av förutsättningarna för spelet. Dels fick domarna komma in på plan för att bättre kunna tillämpa reglerna och dels fick de börja använda visselpipa i sin rättskipning. Detta inträffar - märkväl - först kring år 1890. Då hade man redan spelat om engelskt ligamästerskap i snart 30 år och nästan 20 år hade förflutit sedan den första landskampen mellan England och Skottland hade spelats. Den genomgående tendensen är att deltagarnas personliga ansvar att upprätthålla spelets förutsättningar minskar samtidigt som tolkandet av reglerna överförs till en yttre instans vars uppgift blir endast att upprätthålla dessa förutsättningar.

Låt oss se på ett parallellt fenomen som hänför sig till idrottens och fotbollens moralförståelse i verksamheten. Närmare bestämt handlar det om det slags fair play-ideal som man velat värna om. Man talar om ett sportsligt respektive osportsligt beteende i idrott.

Fotbollens regler om osportsligt beteende har formulerats något olika under olika tider, men de har funnits med från första början. Redan år 1880 fick de brittiska fotbollsdomarna instruktioner om att bestraffa icke-gentlemannamässigt uppförande (ungentlemanly conduct). Dessa regler har sitt givna ursprung i det gentlemannaideal som växte fram i sportutövningen i de brittiska privatskolorna. Från början var de inte nedskrivna regler utan fungerade som en *oskriven* och allmänt hållen moralkodex för rättvist spel. Det engelska fotbollsförbundet fastställde ett regelbestyrkt innehåll för fotbollens fair play-ideal första gången år 1891. Då fastslogs att ett avsiktligt regelbrott i närheten av målet skulle betraktas som ett brott mot fair play-idealet och resultera i en straffspark.

Det intressanta är här en reaktion bland spelarna. De spelare som hade fostrats i den oskrivna fair play-andan reagerade mycket negativt. Fastställandet av ett regelbrott mot ungentlemanly conduct var, enligt deras synsätt, moraliskt tvivelaktigt. Fair play-idealet var för dem ett *givet förhållningssätt* som var internt förknippat med hur man spelar fotboll. Fair play var, enligt deras spontana och naturliga förståelse, inte någonting man kunde skriva ner som regler och t.ex. bli bestraffad för. Den engelska

idrottsforskaren Peter McIntosh noterar i anslutning till detta bland annat följande om utvecklingen:

The rule aroused moral indignation amongst players who had been at Public Schools. Such a rule, they claimed, cast aspersions on their integrity. No gentleman would intentionally foul another gentleman. In the Arthur Dunne Cup Competition for teams for old boys from Public Schools the rule was ignored for a time, until the Football Association took a firm line with the recalcitrant gentlemen. (Peter McIntosh: *Fair Play. Ethics in Sport and Competition*, 1979, s. 33, London.)

Dessa fotbollens fair play-regler har alltså också en utveckling från att vara en oskriven idrottslig hederskodex till att bli skrivna regler vid sidan av andra spelregler. Uttryckt utifrån den inledande distinktionen mellan reglerbar och oreglerbar verklighet pekar denna utveckling på att idrottskulturen ofta strävat efter att alltmer i den idrottsliga verkligheten skall kunna vara en reglerbar verklighet. Trots att fair play-reglerna numera är skrivna spelregler föreställs de i princip ha samma funktion som den oskrivna hederskodexen.

En liten intressant iakttagelse i parallelliteten mellan utvecklingen i fråga om domarinstans och sportslighetsidealet är att en stor del av dessa regler för sportsligt beteende handlar om en spelares sportsliga eller icke-sportsliga förhållning till en domares regeltolkningar.

Med tanke på att idrott som sådan i vissa väsentliga aspekter konstitueras av skrivna spelregler är denna utveckling mycket förståelig - och egentligen oundviklig. Men man kan med skäl fråga sig om inte idrottens moraliska problem redan inleds på denna nivå. Här öppnar sig nämligen redan möjligheten att ensidigt tolka allt utifrån mottot *citius - altius - fortius*. Och då handlar det inte längre om ett positivt motto utan en bestämd *attityd* eller *förhållning* till den idrottsliga verksamheten

7. Idrottsliga regler som uttryck för idrottens etik - en omöjlighet?

Vi har åter ett problem. Om man utifrån en överbetoning av idrottens tävlings- eller konkurrensideal drivs över till frågor kring doping och (i framtiden) genmanipulation, hänför sig detta problem till en överbetoning av idrottens jämlikhetsideal. Men vari består detta problem egentligen?

Den svenska idrottspedagogen Kjell Gustavsson har lanserat ett mycket användbart begrepp för att fånga in det problem som träder i fokus vid detta slags överbetoning av idrottens jämlikhetsideal. I sin doktorsavhandling med den något otympliga titeln *Vad är idrottandets mening? En kunskapssociologisk granskning av idrottens utveckling och läromedel samt en organisationsdidaktisk kompetensanalys* (1994, Uppsala) för han en intressant diskussion kring något han benämner *det idrottsjuridiska systemet*. Gustavsson menar - kort uttryckt - att man genom att

fastställa allmänt omfattade skrivna regler *öppnar för* att deltagarna i allt högre grad självständigt kan välja metoder som leder till tävlingsframgång utan hänsyn till varken moraliska utgångspunkter eller konsekvenser.

Gustavssons poäng är helt enkelt att skrivna regler leder till att allt som inte uttryckligen är förbjudet är tillåtet. På ett liknande sätt menar idrottssociologerna Norbert Elias och Eric Dunning att det karaktäristiska för modern idrott blivit att idrottarna ständigt prövar gränserna för det regelmässigt bestämda och tillåtna (Norbert Elias & Dunning: "Fritid och tidsfördriv", i *Från riddarspel till fotbolsscup. Sport i sociologisk belysning*, 1986, Kristianstad.).

Den ovan nämnda engelska idrottsforskaren Peter McIntosh är ännu mera dramatisk i sitt resonemang. Han menar i anslutning till det idrottsjuridiska systemet att de idrottsliga spelreglerna tillsammans med idrottsgrenarnas regelstiftare, domare och funktionärer bildar ett sammanhang som *institutionaliserar det illegala*. Idrottens jämlikhetsideal formulerat i bestämda spelregler kommer - därmed - att direkt uppmuntra till fusk (Peter McIntosh: *Fair Play. Ethics in Sport and Competition*, 1979).

Samma tendens torde utifrån denna tankegång uppstå också i t.ex. lag- och bollsporter, där domare på ett auktoritativt och absolut sätt är reglernas uttolkare i konkreta situationer. Den inbyggda svagheten i detta är ännu en gång värd att uppmärksamma, nämligen att det moraliska ansvaret alltid kan skjutas över på denna för ändamålet tillsatta domare. Den faktiska idrottsliga verkligheten visar också klart och tydligt att så sker.

Poängen blir då alltså att mera, bättre, mera entydiga eller heltäckande regler med därtill knutna straff eller hot om straff *aldrig* kommer att nå själva problemet eftersom det ligger bakom det som man försökt formulera i regler. Problemet med doping och osportslighet överlag ligger i *förhållningssättet* till verksamheten och dess regler. Och denna utveckling har, som vi ovan noterat, genomgående gått i den riktningen att den enskilda idrottaren inte själv har något ansvar i denna mening utan ansvaret har överförs på en kontrollerande instans - funktionärer och domare.

Problemet kan inte lösas med nya regler. En komplett regelsamling kring ett korrekt förhållningssätt låter sig helt enkelt inte göras. Det som i grunden hör till en oreglerbar verklighet låter sig inte omformas till en reglerbar verklighet utan att dess karaktär försvinner. Alla försök att fånga in detta problem uttrycks i tanken på det idrottsjuridiska systemet. Men samtidigt kommer man inte ifrån att idrott måste uttryckas i regelform. Är då detta dilemma något oundvikligt för idrotten som fenomen?

Problemet är inte *att* det finns regler. Det besvärliga är endast delvis att dessa regler måste tolkas och tillämpas av någon. De tolkar inte sig själva och deras tillämpning är inte på något sätt självklar och given. Det ligger i själva den grundläggande tanken på eller förståelsen av en regel att den är öppen för missförstånd, misstolkning och missbruk. En ny regel kan inte i det oändliga utesluta möjliga missbruk eller missförstånd, eftersom alla nya tillägsregler också kan behandlas på samma sätt. Det ligger således i sakens natur att det måste finnas en tolkningsinstans. Det ideala spelet kan således inte vara ett sådant där reglerna gör all tolkning överflödig.

Men det egentliga problemet består då varken i att det finns regler eller att de måste tolkas. Det stora problemet består dels av frågan vem som skall tolka och hur skall man som idrottare förhålla sig till det egna ansvaret att spela rättvist och just. En aspekt av det problem jag strävar efter att uppmärksamma är nämligen att regler i sig själva inte kan definiera på vilket sätt man skall följa dem, dvs. i vilken anda man spelar i enlighet med de givna reglerna. En spelares förhållningssätt till bestämda regler kan bedömas som ytlig, tvångsmässig, blind, funktionell eller som ett sätt som andas förståelse för den bakomliggande överenskommelse som reglerna är uttryck för.

Möjligheten finns som vi redan flera gånger uppmärksammat att flytta över ansvaret på någon extern instans - på domaren eller domarna. Och denna externalisering av ansvar kan man inte skapa någon regel för. Väljer man att ensidigt anamma attityden citius - altius - fortius som ledstjärna för sitt förhållningssätt finns det med andra ord inget som kan förhindra en idrottare att ständigt försöka kringgå de regler eller ideal som uppställs.

8. Den idrottsliga etikens förankring i det oreglerbara

Allting landar sist och slutligen i människans - tävlarens eller spelarens - grundläggande förståelse för och förhållningssätt till den aktivitet han eller hon deltar i. Historiskt sett har tanken på en sund själ i en sund kropp haft en central betydelse i förståelsen av idrott som en meningsfull mänsklig aktivitet. Tanken har uttryckt ett ideal som försöker tillvarata en djupare förståelse av idrott än den förståelse som präglas av citius - altius - fortius, av en alltför ensidig prestationsoptimering. Samtidigt har vi kunnat notera att tanken på citius - altius - fortius också måste finnas med i en förståelse av idrottens väsen. Annars handlar det inte om idrott utan om något annat.

Kan dessa två motto förenas? Kan det kvantifierbara och reglerbara sammanjämkas med det kvalitativa och oreglerbara? I festtalens verklighet har de förenats redan många gånger. Inom idrottskulturen har man ständigt försökt värna om att de skall kunna förenas. Problemen har egentligen uppkommit när idealen förbytts mot en ensidig attityd. För att dessa motto skall kunna förenas måste man vara klar över tågordningen; tanken på den sunda själen måste få styra över mottot citius - altius - fortius om vi vill försöka motverka den överbetoning av tävlings- och konkurrensideal som leder till de problem vi idag brottas med. Låter vi förhållandet bli det motsatta kan vi lätt få för oss att det kvalitativa, meningsbärande eller det ansvarsbetonande perspektivet ständigt kan göras bättre, snabbare och mera effektivt.

Men som sagt: det oreglerbara låter sig inte regleras utan att det förlorar sitt kvalitativa innehåll. Och samtidigt kan denna oreglerbara verklighet inte uteslutas om idrottslig verksamhet skall kunna bevaras som en meningsfull mänsklig verksamhet.

Tidsandan i vårt samhälle ger tyvärr inte så mycket stöd i kampen mot varje ensidig överbetoning och kvalitativ reducering. Saker som kan mätas och vägas är konkreta och lättare att hantera. Ansvar, attityd och förhållningssätt kan inte mätas eller vägas på samma sätt, men vi tycks genomgående lockas till att försöka. Vi omges av ett

reduktionistiskt tankesätt som vill tvinga oss att mäta och väga fenomen som inte låter sig formas av entydiga och enkla mått. Våra föreställningar om ansvar, attityder och förhållningssätt är onekligen sköra och lätta att både missbruka och förenkla, men alternativet är inte att ge upp. Ansvar *kan* och *får* inte sättas på formel.